

Олена Юрійчук

Навчально-науковий інститут права та психології  
 Національного університету “Львівська політехніка”,  
 аспірант кафедри теорії та філософії права  
 helenka296@gmail.com

## ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОСНОВНИХ ЕТАПІВ СТАНОВЛЕННЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ

© Юрійчук О., 2017

Розглянуто основні етапи становлення доктрини мультикультуралізму. Особливу увагу зосереджено на еволюції теорії мультикультуралізму залежно від часових та політичних умов і вимог соціуму. Автор розглядає вплив теорій лібералізації та комунітаризму, “побудови нації” та “диференційованого громадянства” на становлення теорії мультикультуралізму, наводить погляди науковців, аналізує їхній вплив на сучасний мультикультуралізм.

Ключові слова: глобалізація; мультикультуралізм; лібералізм; комунітаризм; “будівництво нації”; “диференційоване громадянство”.

Елена Юрійчук

## ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОСНОВНЫХ ЭТАПОВ СТАНОВЛЕНИЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА

Рассмотрены основные этапы становления доктрины мультикультурализма. Особое внимание сосредоточено на эволюции теории мультикультурализма в зависимости от временных и политических условий и требований социума. Автор рассматривает влияние теорий либерализации и комунитаризма, “построения нации” и “дифференцированного гражданства” на становление теории мультикультурализма, приводит взгляды ученых, анализирует их влияние на современный мультикультурализм.

Ключевые слова: глобализация; мультикультурализм; либерализм; комунитаризм; “строительство нации”; “дифференцированное гражданство”.

Olena Yuriichuk

Institute of Jurisprudence and Psychology  
 Lviv Polytechnic National University  
 Department of Theory and Philosophy of Law

## PHILOSOPHICAL AND LEGAL INTERPRETATION OF THE BASIC STAGES OF FORMATION OF MULTICULTURALISM

The article describes the main stages of multiculturalism' formation. Special attention is focused on the evolution of the theory of multiculturalism based on its temporal and political context and the requirements of society. The author examines the influence of the theories of liberalization and communitarism, of “nation-building” and “differentiated citizenship” on the

**formation of the theory of multiculturalism, cites the views of scientists, analyzes their influence on contemporary multiculturalism.**

**Key words: globalization; multiculturalism; liberalism; communitarianism; “nation-building”; “differentiated citizenship”.**

**Постановка проблеми.** Тема глобалізації, яка наприкінці 90-х років минулого століття з теоретичної площини політичних дискусій перейшла у реальність, головною своєю здатністю вбачає взаємодію та процес взаємозбагачення культур, які співіснують на певній, єдиній площині, однак вона виявилася абсолютно неспроможною уніфікувати їх різноманіття. Саме тому на перший план вийшла політика мультикультуралізму як доктрини, яка пройшла чималий шлях свого становлення від теорії, яка розглядає насамперед і виключно права національних меншин, до певної політики, моделі поведінки демократичних держав, спрямованої на забезпечення визнання культурних розбіжностей у суспільній сфері.

Розуміння мультикультуралізму відрізнялося на кожному з етапів становлення цієї доктрини, що зумовлює різне смислове наповнення, різне тлумачення і розуміння цього поняття у сучасній філософсько-правовій науці.

**Аналіз дослідження проблеми.** Мультикультуралізм як явище, його основоположні ідеї та форми досліджують з 50–60-х років минулого століття філософи, соціологи, правники та культурологи. Зокрема, заслуговують на увагу праці іноземних науковців – Вілла Кимліки, Чандрана Кукатаса, Семюела Хантінгтона, Артура Шлезінгера тощо. Серед дослідників на пострадянському просторі інтерес до явища мультикультуралізму проявляли С. В. Дрожжина, Н. О. Висоцька, В. Малахов, В. А. Тишков та інші.

**Мета статті** спрямована на вирішення основних етапів становлення доктрини мультикультуралізму, починаючи від першого вирішення мультикультуралізму як поняття і завершуючи утворенням повноцінної доктрини через призму філософсько-правової проблематики.

**Виклад основного матеріалу.** Полеміка навколо терміна “мультикультуралізм” ведеться ось уже більш ніж три десятиліття, часто викликаючи критику в противників цього явища, однак не применшуючи зацікавленості, особливо в останнє десятиріччя, що зумовлено загостренням проблеми культурного плюралізму, мультикультурності суспільства, істотними економічними та політичними змінами.

Глобалізація виводить назовні приховані проблеми, загострюючи і провокуючи конфліктні ситуації у суспільстві, й змушує звертатися до переосмислення ролі та особливостей мультикультуралізму через філософсько-правову призму історичних витоків цієї доктрини.

Поняття мультикультуралізму отримало теоретичне підґрунтя лише у другій половині ХХ ст. Як зазначає Н. С. Скоробогатих, на концептуальному рівні мультикультуралізм пояснюється як доктрина “*e pluribus unum*” (єдність у різноманітті. – лат.), тобто означає гармонійну взаємодію носіїв різних етнічних культур у межах єдиного державного організму. В основу цієї доктрини покладено факт визнання етнічного різноманіття та забезпечення права індивідів на збереження і розвиток власної культури за умов прийняття цінностей, що домінують у суспільстві [9, с. 136].

Можна виокремити чотири етапи становлення доктрини мультикультуралізму, основні відмінності яких закладені так званими “ідентифікаційними хвилями”, тобто вимогами певних груп суспільства визнати та закріпити їхні культурні особливості.

Перший етап розвитку мультикультуралізму науковці поєднують із діяльністю Ліги Націй, який, однак, початково був спрямований на захист особистих прав людини, що пов’язують із закінченням Другої світової війни та тим фактом, що нацистська Німеччина зловживала захистом виключно “своїх меншин”. Зокрема, позицію захисту прав окремих індивідів відображено у ст. 27 “Міжнародного пакту про громадянські та політичні права” від 16 грудня 1966 р., в якій було зазначено, що “у тих країнах, де існують етнічні, релігійні та мовні меншості, особам, які належать

до таких меншостей, не може бути відмовлено в праві разом з іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою” [8].

На цьому етапі розвитку мультикультуралізму головними були теорії лібералізму та комунітаризму, які спільно стали основою тієї доктрини мультикультуралізму, яка існує сьогодні. Визначаючи головною ідею індивідуальної свободи, прихильники лібералізму схилялися до етичних засад класичного лібералізму, які розробив І. Кант, тобто до теорії, яка спирається на принцип духовної автономності особистості, коли уявлення індивіда про особисті цілі, вигоди, правочинність та розумну доцільність будь-яких дій, що зачіпають інтереси особистості, залишаються у сфері її невідчужуваних прав [3, с. 446].

Варто також зазначити, що саме на перший етап становлення доктрини мультикультуралізму припадає виникнення кризи лібералізму як відповіді на кризу раціоналізму в Європі та Америці, коли ідея рівних прав для громадян була практично знівельована нерегульованим приватним сектором [12, с. 5]. На захист теорії лібералізму стала “теорія справедливості” Дж. Роулза, яка викликала гостру полеміку і започаткувала низку мультикультурних теорій, поставивши в центр доктрини не лише той факт, що основними правами та свободами повинен наділятися кожен індивід, але й те, що індивіди відрізняються між собою, оскільки кожен має власне розуміння блага [10, с. 27]. Дж. Роулз заявив про універсальний характер “теорії справедливості”, вказуючи на можливість застосування її до плюралістичних суспільств з відмінними системами цінностей та моральними ідеалами.

Теорію Дж. Роулза, передусім через його принцип диференціації, згідно з яким соціальні нерівності повинні компенсуватись, а природні не впливати на розподіл благ [10, с. 7], розкритикували, зокрема канадський вчений В. Кимліка, який зрівняв соціальні та природні вади, заявивши, що обидва типи не повинні страждати від інакшого ставлення суспільства.

Ліберальну теорію мультикультуралізму першого етапу розвитку, тривалість якого можна окреслити часовими межами 50–70-х років ХХ ст., можна узагальнити як доктрину, згідно з якою індивіди вільні у виборі власної концепції блага і не повинні прихилитися до статусу, який приписало їм суспільство або який вони “успадкували”. Дослідниця Л. А. Ляпіна називає це моральною первинністю індивіда щодо спільноти [7, с. 31].

Теорія мультикультуралізму через призму ліберальних поглядів Дж. Роулза, В. Кимліки та інших викликала критику з боку представників теорії комунітаризму, які не дійшли спільних із першими висновків у питанні визначення домінантних принципів побудови суспільства: чи повинні обов’язки переважати над правами і чи можуть потреби у задоволенні благ більшої групи суспільства важити більше ніж індивідуальні потреби особи, або ж навпаки? Прихильники теорії лібералізму в центр вчення поставили індивідів, тоді ж як комунітаристи, ґрунтуючись на філософській етиці Г. В. Ф. Гегеля, яка відшукувала баланс між людською свободою та конкретними діями державних інститутів, заявили про важливість і перевагу цілого над його частиною [5, с. 516]. Спільним надбанням став ліберальний комунітаризм – синтез онтологічної, аксіологічної та гносеологічної установок обох теорій, що став базисом сучасної доктрини мультикультуралізму.

Другий етап розвитку теорії мультикультуралізму припав на 1980-ті роки, коли економічна криза, яка охопила переважно населення, що складалося з іммігрантів, зумовила потребу в новому осмисленні. Французький дослідник Ронан Ле Коадик зазначає, що іммігранти, які потрапили в економічно кризовий період, стали об’єктами дискримінації серед більшої групи населення, що приймає, тому природним став шлях пошуку підтримки всередині своєї культури. Відповідно, мультикультуралізм, який утворився на основі ліберальної та комунітарної теорій, повинен був вирішити питання, чи необхідно наділяти меншини, які вже володіють базовими ліберальними цінностями, додатковими правами [7, с. 32]?

В. Кимліка, аналізуючи західне суспільство, зауважив, що ліберальний принцип рівності прав здебільшого поширюється на ту групу, яка априорі домінує у певному культурному регіоні. Зазвичай це стосується білих, здорових чоловіків європейської раси, які сповідують християнство.

Інші ж, формально прирівняні до “еталонної” групи, на практиці більше зазнають викликів та різних форм політичної або культурної дискримінації, для них формується окрема система заборон, або ж правові норми є “прозорими”, тобто ігнорують наявність такої групи (як приклад можна навести систему прав та обов’язків для євреїв у нацистській Німеччині або ж ставлення до гомосексуалістів у Радянському Союзі).

Проблеми другої хвилі мультикультуралізму, які виникли як реакція на іммігрантські проблеми, поступово перейшли до третього етапу розвитку теорії мультикультуралізму, який вважають відповіддю на nation-building – “будівництво нації”. Як стверджує В. Кимліка, актуалізація зацікавлення теорією мультикультуралізму в 90-ті роки через піднесення етнічного націоналізму в Східній Європі є результатом різкої зміни політичного режиму; замість плавного переходу від комуністичних та соціалістичних ідеалів до ліберальної демократії, відбувся одночасний стрибок і новоутворені держави не змогли належно знайти компроміс з етнокультурною різноманітністю, оскільки все ще оберігали традиційну модель “громадянства як прав”, яка акцентувала лише на розвитку загальної громадянської ідентичності, оминаючи національний, культурний або релігійний плюралізм [11, с. 8]. Зокрема, руйнування Радянського Союзу та його моделі національної політики тривало кілька років до повноцінного краху імперії, супроводжуючись постійними конфліктами через етнічні суперечки, а також необхідністю швидкого реагування та пошуку варіантів міжетнічної взаємодії народів, які мешкали у СРСР.

Третій етап розвитку мультикультуралізму, який також називають ідеєю “диференційованого громадянства” [11, с. 8], основною вимогою зробив утвердження існування розбіжностей та плюралізму всередині суспільства, незважаючи на прогресування глобалізації. “Диференційоване громадянство” визнавало наявність загальної правової моделі, дійсної та рівної для всіх груп з індивідуальними правами та обов’язками, та менших, групових, які поширювали свою дію на національні меншини або корінні народи, які мешкають на певній території, й були спрямовані на захист національної ідентичності (культури, релігії, мови тощо). Однак, попри теоретичне гарантування загальних прав та прав національних меншин, В. Кимліка відзначив, що чимало держав замінює поведінкову модель “етнокультурної нейтральності” “більш точною моделлю, яка визнає ключову роль націєбудівництва в ліберальних демократіях... Держави беруть участь у процесі “будівництва нації” (nation-building) – процесі заохочення спільної мови, почуття спільного членства в соціальних інститутах... І тепер питання постає в тому, чи створюють зусилля більшості щодо націєбудівництва несправедливість для меншості, і чи можуть права меншості в такому випадку допомогти у захисті від цих несправедливостей?” [4, с. 439–440].

Відповіддю на це питання стали три моделі поведінки держави, які запропонував французький вчений Мішель Вейорка: асиміляція, толерантність і визнання та гарантування культурних прав для меншостей за умови, що останні не створюють перепон для реалізації загальних цінностей [2, с. 21–22]. На думку вченого, доктрину мультикультуралізму необхідно розглядати через призму третього варіанта поведінки, тобто як “публічну політику, певну частину інститутів, правових та державних (або місцевих) дій із забезпечення культурним розбіжностям визнання в суспільній сфері” [2, с. 24]. У такому баченні мультикультуралізм поєднує у собі дві важливі вимоги, які повинні виконуватися у суспільстві: визнання культурного плюралізму й одночасна боротьба проти соціальної нерівності в мультикультурному соціумі.

З 90-х років ХХ століття настає четвертий етап розвитку теорії мультикультуралізму, який характеризується перетворенням філософської доктрини на норму, яку підтримують на міжнародному рівні відповідні інституції та створюють можливості її пропагування. Ч. Кутакас, який досліджує сучасний мультикультуралізм, ототожнює це явище із загальнолюдськими цінностями, однак звужує розуміння поняття, акцентуючи на міграції як домінантному факторі. На відміну від М. Вейорки, Ч. Кутакас виділяє п’ять можливих моделей реагування на зіткнення культурних парадигм: ізоляціонізм, асиміляція, м’який мультикультуралізм, жорсткий мультикультуралізм та апартеїд [6].

“Ізоляціонізм” Ч. Кутакас називає найочевиднішою реакцією суспільства на культурний плюралізм і вважає, що це не більш як превентивний захід будь-якої держави, яка намагається

зберігати соціальну ієрархію, що існує, та уклад. Однак ізоляціонізм має й інший бік – страх перед втратою фундаментальної культури позбавляє її шляху збагачення через взаємодії з іншими культурами, їх цінностями та надбаннями. Альтернативним варіантом політики ізоляції Ч. Кутакас називає “асиміляцію”, тобто модель поведінки, за якої держава дозволяє новій або меншій культурі об’єднуватися з домінантною, переймати головні культурні стандарти тощо. Однак видається доцільним зауважити, що політика асиміляції не сприяє належній взаємодії кількох культур, радше культура держави, яка “приймає”, може втратити власну індивідуальність, а “іммігрантська” не отримає належного стимулу для змін. “Апартеїд”, оскільки потребує постійних репресивних заходів з боку держави, також не можна вважати постійною моделлю поведінки держави, радше тимчасовою, – вона зменшує можливість міжкультурного обміну та розвитку, адже уникає такої взаємодії.

“Жорсткий” мультикультуралізм, за Ч. Кутакасом, – це політика, яка потребує постійної підтримки культури національних меншин та її зміцнення, тому серед п’яти наведених моделей Ч. Кутакас найбільшу перевагу надає “м’якому” мультикультуралізму, вважаючи, що саме цей варіант має на меті підтримку загального, суспільного культурного поля, проголошує рівне ставлення до етнічних культур, головною метою яких є збереження локальних відмінностей [6].

Четвертий етап розвитку теорії мультикультуралізму зумовлений процесами глобалізації у економічній, демографічній та інформаційній сферах. Етносоціальний простір характеризується не лише поділом на національні меншини, але й утворенням колективістських спільнот, що провокує плюралізм культурних ролей, виникненням нових ціннісних установок; окрім того, велику роль відіграє мережеве спілкування. Відповідно, сучасне розуміння поняття “мультикультуралізм” можна характеризувати у трьох контекстах: як політичну доктрину та модель поведінки демократичних держав; в емпіричному значенні як теорію, що підпорядковує різноманітні суспільні утворення; і головно як філософсько-правову теорію, яка у сучасному суспільстві, попри критику, є необхідним та незаперечним феноменом дійсності, що поєднує безліч поглядів та переконань, а також методів реалізації.

**Висновки.** Кожен етап становлення доктрини мультикультуралізму характеризувався різним змістовим наповненням, а також різноманітністю підходів до його тлумачення. Саме тому сучасні наукові концепції не виробили єдиної дефініції вказаного явища, оскільки не сформулювали чіткої класифікації ознак і принципів саме правового мультикультуралізму.

На тлі глобальної інтеграції країн, культур і цивілізацій, з одного боку, та процесу деінтеграції як потреби зберегти їх самобутність, з іншого, принцип мультикультуралізму “покликаний” протидіяти “зрощенню” і втраті унікальності, що притаманна правовим системам світу. Ми не можемо, та й, зрештою, не маємо права встановлювати критерії, за якими потрібно уніфікувати різні варіанти соціокультурної поведінки, що є природною реакцією на феномен культурного багатоманіття. Процес правової глобалізації повинен відбуватися за принципом зближення, ознайомлення, запозичення ціннісного досвіду в контексті формування і функціонування правових систем сучасності, а не з насильницькою “зрівнялівкою” і нищенням правової самобутності та ментальності народу. Тому, послуговуючись філософсько-правовим підходом до розуміння задекларованої проблематики, зможемо відшукати оптимальні шляхи формування мультикультуралістичної доктрини на основі принципів природного права.

1. Kymlicka W. *Immigration, Multiculturalism, and the Welfare State // Ethics and International Affairs*, V. 20.3. – Fall. – 2006. 2. Вевьєрка М. *Формирование различий // Социс: социологические исследования: научн. и общ.-полит. журнал.* – М.: Наука. – 2005, № 8. – С. 13–24. 3. Гутов Е. В. *Либерализм / Е. В. Гутов // Современный философский словарь [под общей ред. В.Е. Кемерова].* – 2-е изд., испр. и доп. – Лондон, Франкфурт-на Майне, Париж, Люксембург, Москва, Минск: Панпринт, 1998. – 1064 с. 4. Кимлика У. *Современная политическая философия. Введение.* – М.: ВШЭ, 2007. – 592 с. 5. Кирилюк Ф. М. *Філософія політичної ідеології: навч. посіб.* / Ф. М. Кирилюк. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 520 с. 6. Кутакас Ч. *Теоретические основы*

мультікультуралізма [Електронний ресурс] / Ч. Кутакас // Інститут Катона. – Режим доступу до ресурсу: [http://www.cato.ru/pages/69?idcat=343&parent\\_id=2](http://www.cato.ru/pages/69?idcat=343&parent_id=2). 7. Ляпіна Л. А. Теорія мультікультуралізму: основні етапи становлення / Л. А. Ляпіна. // Zbiór raportów naukowych. – 2015. – С. 31–33. 8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966) // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. – Амстердам; К., 1996. 9. Скоробогатых Н. С. Австралийский мультікультуралізм: путь к гражданскому согласию или расколу общества? / Н. С. Скоробогатых // Общественные науки и современность. – 2004. – № 1. – С. 135–146. 10. Современный либерализм: Ролз, Берлин, Дворкин, Кимлика, Сэндел, Тејлор, Уолдорн / пер. с англ. Л. Б. Макеевой. – М.: Дом интеллектуальной книги, Прогресс-Традиция, 1998. – 248 с. 11. Тонкова Е. Г. Понятие мультікультуралізма: основные концепции / Е. Г. Тонкова // Фундаментальные проблемы культурологии: Том 7: Культурное многообразие: теории и стратегии. – М., СПб.: Новый хронограф, Эйдос, 2009. – С. 5–16. 12. Яценко К. А. Ідеї свободи, рівності і справедливості як підґрунтя мультікультуралізму / К. А. Яценко // Гілея: науковий вісник [Електронний ресурс]. – 2013. – № 72. – С. 524–529. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya\\_2013\\_72\\_101](http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_72_101).

#### REFERENCES

1. Kymlicka W. *Immigration, Multiculturalism, and the Welfare State Ethics and International Affairs*, Vol. 20.3. Fall. 2006. 2. Vev'erka M. *Formirovanie razlichiy [The formation of differences] Sotsis: sotsiologicheskie issledovaniya: Nauchnyy i obshchestvenno-politicheskiy zhurnal*. Moscow, Nauka Publ., 2005. Vol. 8. Pp. 13–24 3. Gutov E.V. *Liberalizm [Liberalism] Sovremennyy filosofskiy slovar' [pod obshchey red. V. E. Kemerova]*. 2-e izd., ispr. i dop. London, Frankfurt, Paris, Luxembourg, Moscow, Minsk. Panprint Publ., 1998. 1064 p. 4. Kimlika U. *Sovremennaya politicheskaya filosofiya. Vvedenie. [Contemporary political philosophy. Introduction]* Moscow, VShE Publ., 2007. 592 p. 5. Kyrylyuk F. M. *Filosofiya politychnoy ideolohiyi: Navchal'nyy posibnyk [Philosophy political ideology: study guide]* Kyiv, Tsentр uchbovoyi literatury, 2009. 520 p. 6. Kutakas Ch. *Teoreticheskie osnovy mul'tikul'turalizma [Theoretical foundations of multiculturalism]* Institut Katon. Available at: [http://www.cato.ru/pages/69?idcat=343&parent\\_id=2](http://www.cato.ru/pages/69?idcat=343&parent_id=2) 7. Lyapina L. A. *Teoriya mul'tikul'turalizmu: osnovni etapy stanovleniya [Theory of multiculturalism: the main stages of formation]* Zbiór raportów naukowych. 2015. Pp. 31–33. 8. Mizhnarodnyy pakt pro hromadyans'ki i politychni prava (1966) [International Covenant on Civil and Political Rights] Prava lyudyny i profesiyni standarty dlya yurystiv v dokumentakh mizhnarodnykh orhanizatsiy. Amsterdam, Kyiv., 1996. 9. Skorobogatykh N. S. *Avstraliyskiy mul'tikul'turalizm: put' k grazhdanskomu soglasiyu ili raskolu obshchestva? [Australian multiculturalism: the path to civic harmony or divisiveness?]* Obshchestvennye nauki i sovremennost'. 2004. Vol. 1. Pp. 135–146 10. *Sovremennyy liberalizm: Rolz, Berlin, Dvorkin, Kimlika, Sendel, Teylor, Uoldorn / Per. s angl. L. B. Makeevoy [Contemporary liberalism: Rawls, Berlin, Dworkin, Kymlicka, Sandell, Taylor, Waldron]* Moscow, Dom intellektual'noy knigi, Progress-Traditsiya Publ., 1998. 248 p. 11. Tonkova E. G. *Ponyatie mul'tikul'turalizma: osnovnye kontseptsii [The concept of multiculturalism: basic concepts]* Fundamental'nye problemy kul'turologii: Tom 7: Kul'turnoe mnogoobrazie: teorii i strategii. Moscow, SPb, Novyy khronograf, Eydos Publ., 2009. Pp. 5–16. 12. Yatsenko K. A. *Ideyi svobody, ravnosti i spravedlyvosti yak pidgruntya mul'tikul'turalizmu [The ideas of freedom, equality and justice as the foundations of multiculturalism]* Hileya. 2013. Vol. 72. Pp. 524–529. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya\\_2013\\_72\\_101](http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_72_101).

**Дата надходження: 16.03.2017 р.**